

Ášši/Sak 031/21	Sametingets plenum	Dato: 14.06.2021-18.06.2021
Ášši/Sak 015/21	Sametingsrådet – plenumsaker	Dato: 11.05.2021-11.05.2021
Ášši/Sak 005/21	Nærings- og kulturkomiteen	Dato: 01.06.2021-04.06.2021

Eierskap til samisk immateriell kulturarv

	Arkivsaknr. 21/1315
--	-------------------------------

Saksframlegg

Urettmessig tilegning (Cultural misappropriation) av samisk kultur har lenge vært en utfordring i Sápmi. Med urettmessig tilegnet kulturelt eierskap menes den situasjonen der en utenforstående aktør tar deler av samisk kulturarv eller tradisjonskunnskap uten å spørre, og utnytter det eksempelvis i forretningsmessig eller kunstnerisk øyemed. Utenforstående aktører har for eksempel begynt å selge koftekopier, plagiere duodje-produkter, bruke samisk navn på produktene, mikse innspilt joik ulovlig, utnytte samiske fortellertradisjoner, osv. Slik kulturell utnyttning og urettmessig tilegnet eierskap respekterer ikke samisk selvbestemmelse over sin egen kultur. Denne utnyttelsen foregår ofte på en ikke-sensitiv måte, sett fra samisk ståsted. Den respekterer ikke samisk menneskeverd og rettigheter, og påvirker samiske næringer negativt.

Urettmessig tilegnet kulturelt eierskap var lenge et problem først og fremst på finsk side av Sápmi, men det har i løpet av de siste årene spredt seg mer og mer på russisk, svensk og norsk side av Sápmi. Enkeltstående samer, representanter for samiske næringer og samiske institusjoner reagerer på den urettmessige kulturelle tilegningen. Det er forventninger om at sametingene tar større ansvar for å hindre utnyttelsen og den urettmessige tilegnelsen, og overvåker samiske rettigheter og interesser på disse feltene.

Samisk kulturell og økonomisk merkantil bruk av samenes egen felles immaterielle kulturarv har også vekket intern diskusjon i Sápmi. Her handler det om økonomisk bærekraftig og sensitiv bruk av kollektiv samisk immateriell kulturarv. Som eksempel kan her nevnes det som skjedde i 2019 der en samisk bedrift hadde registrert et felles symbol som varemerke hos Patentstyret, og i tillegg krevde å få enerett på det. Sametinget jobbet sammen med Norsk Patentstyre for å finne en løsning som samsvarte med den samiske rettsoppfatningen i saken.

Sametinget har jobbet lenge med å sikre at hensynet til samenes syn på eierskap, forvaltning og rettsspørsmål vedrørende immateriell kulturarv ivaretas på internasjonalt nivå og i internasjonale prosesser. I den internasjonale organisasjonen som administrerer forskjellige internasjonale avtaler vedrørende patenter (WIPO, World International Property Organization) har det siden 2001 vært holdt felles drøftinger for å utvikle lovbeskyttelse for tradisjonell kunnskap, tradisjonell kulturell framføring, og genressurser (WIPO Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore). Sametinget har deltatt i denne prosessen, og selv om arbeidet med beskyttelse av genressurser og urfolks tradisjonskunnskap har gjort framskritt, så virker det som om det finnes få løsninger på behovet for beskyttelse av urfolks immaterielle kulturarv.

På nordisk nivå har behovet for beskyttelse av den samiske immaterielle kulturarven blitt diskutert mange ganger på samiske konferanser, og saken er også tatt opp i Samisk parlamentarisk råd sin virksomhet og i felles konferanser (for eksempel i 2008). På nordisk nivå

vedtok SPR i sin aktivitetsplan for perioden 2019-2020 som mål å utarbeide en samisk felles, nordisk linje i forhold til beskyttelsesbehov og -måter for forvaltningen og utnyttelse av samisk kulturarv og tradisjonskunnskap, og påse at samene får bestemme i saker som vedrører deres kulturarv. Planen var å gjennomføre et treårig prosjekt for kartlegging av synspunkter og bli enige om å utarbeide en felles strategi for beskyttelse og etablering av et felles forvaltningsorgan som skal fungere etter prinsippene som blir utarbeidet i prosjektet.

For å nå målene til SPR etablerte Sametinget et forprosjekt for immateriell kulturarv i Sápmi, som ble gjennomført i perioden 10.3.2020-9.3.2021. Målet til forprosjektet var å forberede til det 3-årige hovedprosjektet etter målet i aktivitetsplanen til SPR. Statusrapport for prosjektet ble lagt fram for parlamentarikermøtet for SPR 25.01.2021. På samme møte vedtok SPR en ny aktivitetsplan, der SPR fastslo å videreføre det samme målet som i den forgående aktivitetsplanen.

Sluttrapporten for forprosjektet følger vedlagt, og der er forprosjektets mål forklart nærmere og hvordan det ble gjennomført. Vurderingen av saken bygger på prosjektets rapport og resultater.

Vurdering

Rettsgrunnlaget for prosjektet var bl.a. FNs konvensjoner om tilstått selvbestemmelse for det samiske folket og FNs urfolkserklæring artikkel 31 hvorav:

1. Urfolk har rett til å bevare, ha kontroll med, verne og utvikle sin kulturarv, og sin tradisjonelle kunnskap og sine kulturuttrykk, og også uttrykkene for deres egen vitenskap, teknologi og kultur, herunder menneskelige og genetiske ressurser, frø, medisiner, kunnskap om dyr og planter egenskaper, muntlige overleveringer, litteratur, mønstre, sportslige aktiviteter og tradisjonelle leker bildende og utøvende kunst. De har også rett til å bevare, ha kontroll med, beskytte og utvikle immaterielle rettigheter til slik kulturarv og tradisjonell kunnskap, og slike kulturuttrykk.

2. I samråd med urfolkene skal statene gjennomføre effektive tiltak for tilståelse og beskyttelse av bruken av disse rettighetene.

Utgangspunktet for prosjektet om samisk immateriell kulturarv var det samiske folkets behov og verdier utenfor de etablerte definisjonene.

Det er selvsagt at samisk immateriell kulturarv er sentral for det samiske folket, i og for den samiske kulturen. Disse kulturelementene bygger på og opprettholder kulturell identitet og det samiske folkets samhörighet. Elementene i den samiske kulturarven, så som samiske navn, kofta, joiken, og fortellingene brukes på spesifikke måter etter områdets tradisjoner og vaner. Disse bruksvanene blir av mange kalt sosiale vaner, men de kan forstås som rettsprinsipper. I rettsprinsippene kommer det fram hvordan det er lov å bruke disse elementene, hvem som administrerer og eier dem. Disse rettighetene kan tilhøre enten enkeltindividene, slektene, bygdene, områdene eller språkgruppene, men eierskapet har også et kollektivt/felles nivå. Derfor er det viktig å overvåke administrering og oppfyllelse av rettighetene også på kollektivt nivå og fra kollektivt synspunkt. Eksempler på det er samiske navn; det er naturlig at samene i fellesskap bestemmer i hvilken sammenheng og under hvilke forutsetninger samiske navn skal brukes i forretningsmessig sammenheng.

Disse rettsprinsippene er årsaken til at samene reagerer på urettmessig kulturell tilegnelse. Respektløshet overfor disse rettsprinsippene er i strid med samisk eierskap, bruk og forvaltningsprinsipper. Ved urettmessig kulturell tilegnelse tar den utenforstående aktøren del i samenes kultur av forretningsmessige interesser uten tillatelse. Den utenforstående aktøren kan gjennom sin virksomhet fremstille samene slik at det forsterker stereotypiske bilder av samene, eller bygger opp usaklige fordommer mot samene. Dette kan avstedkomme rasisme mot samene. Slik feilinformasjon og slike rasistiske fordommer er også ofte vanskelige å rette opp. Disse urettmessige tilegnelsene har også ofte særdeles negative virkninger for samisk kulturell integritet, identitet og på lang sikt kan det senke verdien av kulturelle elementer. Det går utover samisk identitet og selvfølelse på kollektivt nivå.

Den kommersielle verdenen og aktørene er blitt mer sensitive overfor urfolkernes behov på grunn av bl.a. *black lives matter* og *me too*-bevegelsen. Til tross for intensjoner om å opptre kulturelt sensitivt er det likevel god grunn til å anta at den urettmessige kulturelle tilegnelsen vil bre om seg, siden kopiering og det å få «inspirasjon» er meget lett på grunn av den hurtige spredningen av informasjon. Ofte er de utenforstående aktørenes forståelse av sensitivitet basert på uvitenhet, og dermed meget forskjellig fra et samisk synspunkt. Det samiske synet baserer seg på at sensitivitet tar hensyn til hva som er kulturelt og økonomisk høvelig og bærekraftig. De gode intensjonene til utenforstående aktører hindrer ikke negative påvirkninger på samisk kultur.

Den urettmessige tilegnelsen har også negative økonomiske innvirkninger på samiske næringer som bygger på samiske tradisjoner, fordi allslags kopiering og plagiering konkurrerer med samiske næringer. Det er også slik at jo mer utenforstående aktører kommersialiserer samiske kulturelle elementer, jo vanskeligere blir det å prøve å forvalte de. På lengre sikt vil resultatet av urettmessig tilegnelse bli at verdien av elementer i samisk kultur forringes, og til slutt kan samene miste disse helt og til slutt vedkjennes de ikke lenger som tilhørende den samiske kulturen. Slik erosjon kan i verste fall påvirke mulighetene for å ivareta felles kulturell identitet.

Prosjektet har kartlagt Sametingenes og andre samiske organisasjoners politiske virksomheter og mekanismer i forhold til samisk immateriell kulturarv. De tre Sametingene og andre samiske virksomheter har utført mye og viktig arbeid i egen kultur og i rettssektorene, og har prøvd å løse beskyttelsesbehovene. Det er en utfordring at politikken og tiltakene og deres mål er så spredt, og det er klart at det er behov for å koordinere arbeidet bedre og finne en felles plattform for å fortsette arbeidet.

I tillegg viste kartleggingen av virksomhetene et behov for å finne løsninger mot de utenforstående aktørenes urettmessige tilegnelse. I løpet av Imkás-forprosjektets periode kom det mange spørsmål i forbindelse med samiske immaterielle kulturelle ressursers sensitivitet og høvelig bruk i kommersielt øyemed, eller i forbindelse med prosjekter som kan ha kommersielle resultater. Disse spørsmålene og anmodninger om bistand kom for det meste internt fra det samiske samfunnet, og berørte de samiske deltakernes og de utenforstående aktørenes samarbeidsaktiviteter. For eksempel bruk av den samiske kulturen i dataspill, kjøttprodukter, barnelitteratur, animasjonsprogrammer. Spørsmålene berørte også bruk av samisk språk eller bruken av navnet «Sámi» og dets anerkjennelse i kommersielle virksomheter til disse utenforstående aktørene. Dette har dermed synliggjort et klart internt behov internt i det samiske samfunn for å redegjøre og finne løsninger og funksjonsmåter for langsiktig kulturell og økonomisk forvaltning av det felles samiske kulturelle eierskapet samt en sensitiv bruk i kommersiell sammenheng. Det berører både samenes egne virksomheter, men også samarbeidsprosjekter med utenforstående aktører. Et slikt arbeid ville støtte opp om den samiske immaterielle kulturarven ved etablering av samiske næringer og utviklingen av egne kulturvirksomheter, fordi det flytter løsning av kollektive beskyttelsesinteresser over på fellesskapet.

Hindring av urettmessig kulturell tilegnelse er meget viktig på grunn av det som er nevnt tidligere. Men like viktig er det å finne sensitive og gode arbeidsformer og strukturer som de samiske aktørene kan benytte seg av ved deltakelse i nyttig samarbeid, og at samene har en koordinert måte å svare utenforstående aktører som ønsker å operere på en sensitiv måte. Eksempel på dette er Frozen 2 filmsamarbeidet, der Sametingene og Samerådet representerte det samiske folket og jobbet sammen med Walt Disney Animation studio (WDAS). Dette eksempelet viste at samarbeid med kommersielle aktører kan bringe fordeler som det ellers er vanskelig eller umulig å oppnå. Disse fordelene er viktige for de andre virksomhetene til Sametinget så som for språkarbeidet eller for fremme av kunsten.

I løsningen av spørsmålene vedrørende WDAS og andre prosjekter, og ved svar på anmodninger om hjelp, ble det konstatert at det å kreve sensitivitet fra utenforstående aktører ikke er en tilstrekkelig effektiv måte for å sikre sensitive resultater. Dersom sensitivitet settes som eneste krav, vil det være opp til den utenforstående aktøren å vurdere det sensitive resultatet, og samene har da ingen måte å påvirke dette. Prosjektets utprøvde resultat er da også at den mest effektive måten å hindre urettmessig kulturell tilegnelse på og sikre

sensitivitet på, er å kreve av de utenforstående aktørene at de respekterer og tar hensyn til samisk selvbestemmelse og eiendomsbeskyttelse i forbindelse med immateriell kulturarv. Et slikt rettsbasert standpunkt løfter den samiske parten til likeverdig posisjon og gjør bruken av dagens rettssystem mulig på samme vilkår som for andre immaterielle forvaltere. En slik funksjonsmåte vil også sikre at samene har påvirkningskraft i forhold til sensitivitet, og er slik en måte å sikre at det blir tatt hensyn til samisk rettsforståelse og prinsipper.

I prosjektrapporten oppfordres det da også til, for å sikre den samiske immaterielle kulturarven en framtid som en samisk kulturelt bærende del, og dens bevaring blir i samisk besittelse, at Sametinget fastslår samenes rettigheter og prinsipper ved samisk immateriell kulturarv og bruken av den, slik det kommer fram i samarbeidsavtalen mellom WDAS og samene:

- Samisk individuell og kollektiv kultur så som estetiske elementer, musikk, språk, eventyr, historie og andre tradisjonelle kulturelle framføringer er eiendommer som tilhører samene.

- Bruken av samisk eiendom krever at utenforstående aktører respekterer samenes rettigheter til sin kultur og kulturelle eiendommer, som innebærer at for utnyttelse av eiendommen er det gitt forhåndsinformert og fri samtykke, og at bruken er sensitiv, og at bruken av eiendommen kommer samene til nytte.

I prosjektrapporten oppfordres det til at Sametinget viderefører prosessene med å avklare og tydeliggjøre ansvar, rollefordeling samt forvaltningenes legitimitet og pålitelighet til eierskap og forvaltning av kollektiv immateriell kulturarv, internt og på nasjonalt og nordisk nivå. Sametingets helhetlige mål skal være å fremme den enkelte sames og det samiske folkets rettsforvaltningsmessige kollektive immaterielle rettigheter.

Sametingsrådets innstilling

1. Samisk individuell og kollektiv kultur, så som estetiske elementer, musikk, språk, fortellertradisjon, historie og andre tradisjonelle kulturelle framføringer, er eiendom som tilhører samene.
2. Sametinget viderefører prosessen med samisk immateriell kulturarv og vil utrede modeller, samt utforme tiltak, som kan møte utfordringene og behovene, og fremme rettigheter rundt eierskap av immateriell kulturarv.
3. Sametingets prosess med samisk immateriell kulturarv søker lokale, nasjonale, allsamiske og internasjonale arbeidsmetoder for å styrke og bygge opp eierskap av samisk immateriell kulturarv.

Sametingsrådet – plenumsaker - 015/21

SRP - vedtak:

Sametingsrådets innstilling

1. Samisk individuell og kollektiv kultur, så som estetiske elementer, musikk, språk, fortellertradisjon, historie og andre tradisjonelle kulturelle framføringer, er eiendom som tilhører samene.
1. Sametinget viderefører prosessen med samisk immateriell kulturarv og vil utrede modeller, samt utforme tiltak, som kan møte utfordringene og behovene, og fremme

rettigheter rundt eierskap av immateriell kulturarv.

1. Sametingets prosess med samisk immateriell kulturarv søker lokale, nasjonale, allsamiske og internasjonale arbeidsmetoder for å styrke og bygge opp eierskap av samisk immateriell kulturarv.

Nærings- og kulturkomiteen - 005/21

NKK - vedtak:

Innledning

Næring og kulturkomiteen har behandlet sak 005/21 "Eierskap til samisk immateriell kulturarv", Komiteens innstilling er følgende:

Forslag

Forslag 1

Forslag til nytt punkt til vedtak fra Sametinget

Den immaterielle kulturarven går over grensene til 4 land (Norge, Sverige, Finland og Russland) og bør derfor koordineres mellom disse landene.

Samisk Parlamentarisk Råd (SPR) må derfor involveres og styrkes, slik at urfolk i fellesskap setter dagsorden for utviklingen i sine områder og lokalsamfunn. Vi skal selv sikre både den materielle og immaterielle kulturarven og grunnlaget for vår bosetting og kulturutøvelse.

Den materielle og immaterielle kulturarven henger sammen, og må ses i en sammenheng. Vern av disse bør være sterk og styres av det samiske folket. Det sterkeste vernet må være utgangspunktet i det videre arbeidet, men det avhenger at Sametinget får reell innflytelse over prosessene og vernet. Unescos verdensarvliste kan i tillegg være et av mange alternativ for vern av den immaterielle kulturarven.

Forslag 2

Erstatter sametingsrådets forslag til innstilling

1. Sametinget ser det som svært gledelig at kommersielle aktører, store som små, ønsker å ta i bruk samisk immateriell kulturarv. Sametinget ønsker ikke å gå inn på woke- eller krenkesporet i denne sammenheng, og ser ikke på dette som negativ kulturell appropriasjon.
2. Sametinget synes det er gledelig dersom aktører i samfunnet ønsker å bruke slike samiske uttrykk, og forutsetter at dette ikke skjer i en nedsettende eller negativ kontekst.
3. Samisk individuell og kollektiv kultur, så som estetiske elementer, musikk, språk, fortellertradisjon, historie og andre tradisjonelle kulturelle framføringer, selv om de er knyttet til et bestemt folk, stilles til fri bruk for både kommersielle og allmenntilgode formål, private som offentlige.

Sametingets plenum - 031/21

Saken påbegynt 17.06.21 kl.17.10

Votering

Av 39 representanter var 34 til stede. Voteringen ble gjennomført i følgende rekkefølge:

- Forslag 2 ble forkastet med 33 mot 1 stemme
- Forslag 1 ble vedtatt med 32 mot 2 stemmer
- Nærings- og kulturkomiteens tilrådning ble vedtatt med 32 mot 2 stemmer

Protokolltilførsler

Det ble ikke fremmet noen protokolltilførsler i saken.

Taleliste og replikkordskifte

	Innlegg	Replikk
1	Ann Karin Kvernmo, saksordfører	
2	Ann Elise Finbog	
3	Arild Pettersen Inga	
4	Per Mathis Oskal	Mathis Nilsen Eira
		Karen Anette Anti
	Per Mathis Oskal	
5	Tor H. Mikkola	
6	Mathis Nilsen Eira	
7	Arthur Johan Tørfoss	Tom Sottinen
		Mathis Nilsen Eira
	Arthur Johan Tørfoss	
8	John Kappfjell	
9	Toril Bakken Kåven	Arild Pettersen Inga
	Toril Bakken Kåven	
10	Henrik Olsen	
11	Nora Marie Bransfjell	
12	Ann Karin Kvernmo	
13	Ann Karin Kvernmo, saksordfører	

SP - vedtak:

1. Samisk individuell og kollektiv kultur, så som estetiske elementer, musikk, språk, fortellertradisjon, historie og andre tradisjonelle kulturelle framføringer, er eiendom som tilhører samene.
1. Sametinget viderefører prosessen med samisk immateriell kulturarv og vil utrede modeller, samt utforme tiltak, som kan møte utfordringene og behovene, og fremme rettigheter rundt eierskap av immateriell kulturarv.
1. Sametingets prosess med samisk immateriell kulturarv søker lokale, nasjonale, allsamiske og internasjonale arbeidsmetoder for å styrke og bygge opp eierskap av samisk immateriell kulturarv.
1. Den immaterielle kulturarven går over grensene til 4 land (Norge, Sverige, Finland og Russland) og bør derfor koordineres mellom disse landene.
Samisk Parlamentarisk Råd (SPR) må derfor involveres og styrkes, slik at urfolk i fellesskap setter dagsorden for utviklingen i sine områder og lokalsamfunn. Vi skal selv sikre både den materielle og immaterielle kulturarven og grunnlaget for vår bosetting og kulturutøvelse. Den materielle og immaterielle kulturarven henger sammen, og må ses i en sammenheng. Vern av disse bør være sterk og styres av det samiske folket. Det sterkeste vernet må være utgangspunktet i det videre arbeidet, men det avhenger at Sametinget får reell innflytelse over prosessene og vernet. Unescos verdensarvliste kan i tillegg være et av mange alternativ for vern av den immaterielle kulturarven.

Saken ble avsluttet 17.06.21 kl.18.05